

УДК 130.2

Білик Г. О.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ МОВНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті розглянуто пошук слова, що супроводжує творчу діяльність. Пошук слова тлумачиться як вихід на межі мовності та межі висловлюваності. Мова тут – простір людського та можливість висловлювати буття. Ситуація творіння виходить із відчуття недостатності, і ця ж недостатність не дозволяє йому принципово завершитись. Філософське осмислення проблеми полягає в поєднанні факту творчості й тієї метафори, яка твердить, що, виходячи на межі мови, автор виходить на межі буття.

Ключові слова: пошук слів, межі бутності, межі мови.

В статье рассматривается поиск слова, который является сопровождением творческой деятельности. Поиск слова рассматривается как выход на границы языка и границы высказываемости. Язык тут – пространство человеческого и возможность высказывать бытие. Ситуация творения выходит из чувства недостаточности, и эта же недостаточность не позволяет ему принципиально завершиться. Философское осмысление проблемы находится в соединении факта творчества и той метафоры, говорящей, что, выходя на границы языка, автор выходит на границы бытия.

Ключевые слова: поиск слов, границы бытия, границы языка.

In this article the problem of looking for words, that accompanied a creativity process, is examined. A looking for words is examined like an exit to borders of a language and borders of expressing ability. Here a language is a space of the human and possibility to express the being. A situation of creativity begins from a feeling of deficiency, and the same deficiency doesn't allow it come to an end on principle. Philosophical understanding of the problem is in the combination of a creativity fact and that metaphor that tells about an author who goes on borders of a language like borders of the being.

Key words: looking for words, borders of the being, borders of a language.

Проблема, розглянута в статті, лежить у площині досліджень стратегій суб'єкта творчості, що перетинається із вивченням мовного простору культури. Філософський аспект проблеми полягає передусім у тому значенні, яким наділяється пошук слова в творчості, – статусом «обмежувача» буття як висловлюваності.

Актуальність дослідження полягає у важливій ролі, яку відіграє творча діяльність у просторі людського, особливо в сучасну епоху, коли творчість не має центрованості як у стратегіях її розуміння, так і в стратегіях її втілення. Творча діяльність – риса людського, жест, що наділений передусім характеристиками людського, у цій площині перетинається із онтологічними характеристиками, якими наділяється мова, інструмент, детермінант та простір втілення творчої діяльності.

Під творчістю ми розуміємо створення тексту – передусім письмового, не лише художнього, а й, наприклад, наукового. Пошук слова може розумітися і як метафоричний аналог пошуку меж висловлюваності. Питання полягає в тому, куди такий пошук приводить – до самих меж мови, до межових ситуацій, до здійснення комунікації чи до знайденого слова. Вихід до меж мови співвідноситься із виходом на межі буття – через вихід на межі того, що може висловити буття.

Пошук слова – перебирання непотрібних слів і відкидання тих, що не підходять, просування лексичним простором – належить до царини перевірки мови на витримку. Суб'єкт творчості в процесі писання наче перевіряє мову на витримку – ставить їй питання щодо можливості висловлюваності. Пошук тут не сухий добір словника, що може бути результатом механічного процесу, а той пошук, який доповнює відчуття недостатності результату. Невдоволеність результатом – неможливе доповнення до механічного процесу, таким відчуттям наділена виключно людина. Відчуття недостатності приводить до мовної межовості, за якою висловлювання не можуть бути зрозумілими. Валері твердить: «Справжній письменник – це людина, яка не знаходить власних слів, скільки би не шукала» [4, с. 83].

Проблематика доволі актуальна в наукових колах: про пошук слів як про недостатність того, що може виражати несловесне, зазначають різні автори. Серед них Г.-Г. Гадамер, Ж. Дельоз, В. Подорога, М. Бланшо, В. Бібіхін. Кожен із цих авторів по-своєму трактує проблему пошуку, надаючи йому різного значення. Звернемо увагу на основні ідеї.

Одним із тих, хто звертає увагу на цю проблему, є Г.-Г. Гадамер, який в одному з есе («Межі мови» [6]) звертається до меж мови та мовності, зазначаючи грані передмовного (гра), навколомовного (сміх), надмовного (невисловлюване), вважаючи мову полем комунікативного / людського виміру. Насамкінець дослідник зазначає й останні межі мови, не заглиблюючись в проблему, однак констатує її: «...усвідомлення кожним мовцем того, що кожного разу, коли він підшукує потрібне слово, яке має дійти до співрозмовника (а до співрозмовника доходить якраз слово), у нього виникає відчуття, що це слово не зовсім доречно підібрано. Завжди те, що один мовець має на увазі і що прагне донести до співрозмовника, проходить повз цього

співрозмовника, який реально отримує через мову дещо інше. Невгамовна жага знайти потрібне слово – це, власне, те, що живить мову і лежить в основі її сутності. І тут бачимо тісний зв'язок між неможливістю задовольнити цю потребу, цю *desir* (Лакан), і тим фактом, що наше людське існування триває у часовому відтинку, межею якого є смерть» [6, с. 187]. Чи мусимо ми зрозуміти цю фразу так, що натуральною межею будь-якої мови є небуття, як всяка конечність є межею всякого говоріння. Тоді звідси випливає і те, що пошук слів як постійний процес комунікації зрештою приводить до цього останнього пункту.

Згадаємо В. Подорогу, який у статті «Людина без шкіри» констатує три тілесні стани (допороговий, пороговий та, відповідно, післяпороговий), що описують ситуацію висловлювання. Допорогове тіло лише готується до висловлення, перебуває в ситуації пошуку слова, це підхід до ситуації межі, вибору, можливостей. В пороговій ситуації можливості та вибір вже звелися до одної точки – до порогу, що є, очевидно, місцем перетину межі звідти й далі. Цей перехід позначений якісною зміною суб'єкта перетину – він змінений у сам момент перетинання і в наступну стадію також прямує зміненим. Екстатичність, хворобливість, неспокійність – ці характеристики важливі в сукупності з підбором слів, оскільки в допороговому стані вони свідчать про недостатність суб'єкта говоріння, тоді як в післяпороговому стані – про недостатність мови для говоріння.

Ж. Дельоз у книзі «Критика та клініка» порушує питання про межі мови, про створення нових мов, про їх утілення у творчості деяких авторів. Межа мови взагалі, яка приводить в напруження будь-яку мову, це напружена лінія варіацій та модуляцій, що спрямовує мову до цих меж. І так само як нової мови немає поза окремою мовою, асинтактичної межі немає поза мовою взагалі: вона не є зовнішнім щодо мови.

Лінгвістичний прийом або зворот у процесі писання – ось засоби підібратися до мовних меж. Ж. Дельоз до певної міри ототожнює психічні розлади із прийомами письма, яке подекуди зводиться в одне ціле із мовленням – тоді, коли дослідник розглядає конкретного автора. Прийом веде мовлення до меж, хоча і не переступає їх – залишаючи мовлення в максимальній близькості до цих меж. Це своєрідне випробування мови, своєрідна перевірка її на витривалість, на міцність – і відкриття в ній, у безпосередній близькості до її меж того нового, що ми умовно назвемо новою мовою.

Автор говорить своїм текстом наче іноземною мовою, лишаючись у межах своєї власної, ці «іноземні» мови і приваблюють дослідника, до них звернені його пошуки можливостей становлення такого явища. Зворот, прийом – лише можливості, початок стратегії такої «іноземної» мови. «Мова не має знаків, але набуває їх, їх споглядаючи, коли одна мова діє в іншій мові, щоб породити в ній

третю мову, мову нечувану. Перша робить ін'єкцію, друга починає затинатися, третя – лютує» [7]. Бути іноземцем у власній мові означає домішувати до неї власну, кроїти всередині своєї мови мову іноземну, якої досі не існувало, змушувати мову кричати, затинатися, белькотіти, шепотіти – і передусім в ній самій [7, с. 150].

В. Бібіхін також визначає момент пошуку слова, хоча і в іншому значенні, ніж це розуміємо ми. Дослідник говорить про момент очікування голосу (про що мова піде далі), про незнаходження слова як про джерело очікування представлення, презентації знайденого слова. Важливий не сам процес, а те, що він мусить привести до ситуації говоріння [5, с. 70–71].

Отже, маємо кілька основних метафор-стратегій: пошук як вихід на межі, пошук як інструментарій для висловлювання, пошук як підготовка до говоріння, пошук як створення нової мови. Всі вони можуть стати взаємодоповнюваними, якщо ми припустимо, що суб'єкт творчості задля висловлювання свого творіння (в очікуванні висловлювання) вишукує слова (користується мовою) та виходить на межі висловлюваного як на межі мовності, а відтак і буття (він використовується мовою).

Тут варто уточнити статус мови. Мова – форма для наповнення, універсальна, однак така, що за силою дії поступається локальним структурам значень. Мова – для наповненості, для вкладок і для випробувань. Саме тут починається перша фраза про новостворену мову суб'єкта творчості, оскільки покладаючи свій афазійний початок до створення, він випробовує мову та окреслює той локальний сенс, який до міри перекреслить загальність. Під мовою розуміють не стільки ту мову, що є предметом філології, а ту тотальність означування, поза якою власне не існує людська істота. Мова – вимір людського. Межі мови – межі людського, можливого, надто близько до меж буття, до меж проявів буття (згадаймо хайдеггерівське «мова – дім буття»). Перевірка мови на витримку – перевірка стійкості та можливостей самого буття.

Уточнимо наше розуміння суб'єкта творчості. Мова – його середовище існування, простір його реалізації. «Поет існує лише поетично, як можливість вірша, і в цьому розумінні після нього, хоч і перед ним» [14]. Тобто ані творець, ані творіння одне до одного не зводяться. Це наче кола часткового перетину, і там, де цей перетин відбувається, творіння втілюється через суб'єкта, а суб'єкт існує як суб'єкт творчості: «Натхнення – зовсім не дар поезії тому, хто вже існує, це існування, дане тому, хто ще не виник» [14, с. 231]. Поет не переживає свого твору, як можна з плином часу пережити дещо або когось, поет живе разом із твором і в ньому гине. Це висловлення втрачає метафоричність, коли ми маємо на увазі суб'єкта творчості, який реалізується в творінні, створюється творінням та існує під час творіння. В цьому випадку «суб'єкт творчості» –

одна з ідентичностей автора, що цілком вірогідно може стати його основною або і єдиною ідентичністю.

Багато авторів виходять на межі мовності, звертаючись до того, що лежить по той бік мови – до негативного, до немовного, до мурмотіння, белькоти, шуму, мовчанки, яка не позначається як фраза (як можливість до розуміння). Стан пошуку, вихід, просування між словами відображає неперехідне дієслово «писати» [1].

Писати – справа становлення, незавершення, спроб, намагань. «Писати – справа становлення, яке ніколи не завершується, весь час у стані здійснення і яке весь час виходить за межі будь-якої обжитої та прожитої матерії» [7, с. 34]. Тут бачимо наш рух виходу до меж. Шлях, що проходить письмо, – через всі отвори і порожнечі, через двері, пороги, місцевості, «мові належить дістатися до жіночих, тваринних, молекулярних вивертів, і всякий зворот – це смертельне становлення. Ні в речах, ні в мові немає прямих ліній. Синтаксис – сукупність необхідних зворотів, які створюються всякий раз знову для виявлення життя в речах» [7, с. 13–14].

Власне, це «роблення мови придатною» і є створенням своєї «внутрішньої» іноземної мови. «Письменник, як твердить Пруст, винаходить в мові нову мову – мову свого роду іноземну. Знаходить нові граматичні або синтаксичні сили. Витягує мову зі звичної колії, змушує її марити. Але проблема письма невіддільна від проблеми бачення та чутності: насправді, коли в мові створюється інша мова, вся мова прямує до «асинтаксичної», «аграматичної» межі, співвідноситься із власним інобуттям. Межа не поза мовою, вона – його інобуття: межа утворена позамовними баченнями та слуханнями, можливість яких, проте, визначається виключно мовою» [7, с. 10]. Ця зазначена «іноземність» говорить не про те, що вона принципово інша (тоді довелось б говорити про деяку немову), а те, що її породжує інший простір – простір творіння. «Маларме не пориває з мовою своєї країни, а лише доводить її до крайньої чужерідності, і колишньої, і нової: попередньої, тому що вона „природжена” йому (як прародителю), і більш, ніж новою, оскільки вона відкривається в неочікуваних тонах або вивільнюється в незвичних співзвуччях» [2].

Література в мові якраз є тим простором здійснення можливостей такого роду «іноземних» мов, які можна ще назвати «іншопросторовими». Ж. Дельоз вважає, посилаючись на Пруста, що література викреслює в мові не якусь іншу мову, не знов відкрите наріччя, але становлення іншої самої мови, наче її омолодження, чи ухилення від встановленої системи [7, с. 17]. Мова в такій консистенції «охоплена якимось маренням, яке і змушує її виходити із власної колії» [7, с. 17].

Прояв таких «мов» не обмежується літературою, лише однією сферою – ще

більша їх роль у факті самого суб'єкта творчості, яку вони відіграють крізь літературу, а ще більше крізь досвід письма. «Не письмо наше відповідає нашій бутності, а бутність – письму» [4, с. 86]. Викривлення мови позиціонує самого суб'єкта творчості.

Непевність, недостатність, неправильність дібраного слова призводить до неможливості автору завершити твір (історія літератури знає багато подібних прикладів). М. Бланшо порівнює таке блукання-оману (рос. *заблуждение*, фр. *egarement*) письменника із блуканнями самогубці, адже обидва перебувають у відчаї. «Ситуація відчаю – [...] такої хвороби, де вмирання ніяк не завершиться, де на смерть більше нема надії, де вона вже не майбутня, а нездійсненна» [4, с. 101].

Жах неперервності, до якого максимально близько стоїть пошук слів, утілюється у входженні в оману (рос. «заблуждение»), що свідчить про хибність, але водночас і про зачарованість. Зачарованість – стан, у який творіння вводить свого суб'єкта. Щонайближче до зачарованості стоїть запаморочення, про яке найкраще скаже Кайуа: «Запаморочений піддається тяжінню безодні. Це дуже важливий факт: життя виявляється безсильним перед потягами, які для нього руйнівні. Його притягує до себе безодня. Того, хто піддається її чарам, охоплює раптовий параліч. Він хоче відійти від небезпеки, а сам мимохіть наближається до неї. Він відчуває, що може мислити і здійснити лише ті жести, які наражають його на неї, наче зловісний образ руйнації задовольняє якийсь його збочений смак і спонукає в таємній глибині його сутності якесь потаємно-безжальне співчуття» [8]. Запаморочення поступається своєю волею іншому початкові, іншому витокі, іншому джерелу енергії – універсально негативному – джерелу пастки-порожнечі творіння. Так письменник, захоплений творінням, наближається все ближче до воронки, зачарований грою-пошуком слова, виходить на самі карнизи буття. «Можна подумати, що ними керує спрага катастрофи» [8].

Уникнути *недостатності*, певно, неможливо – усе творіння споконвіку виходить із порожнечі, про відчуття якої говорить М. Бланшо: «Оповідуючи, твір водночас про щось замовчує... До того ж, оповідаючи, він і замовкає. В ньому самому присутня порожнеча як складова. Цей пробіл, ця дистанція не виражена, оскільки прихована за виразом, тобто те, що непереборно змушує твір, хоча він уже розказаний щонайкраще і не може бути переповіданий, промовляти себе знову і знову, залучаючи нескінченне мовлення коментарів, у яких, відсторонений від самого себе красивою жорстокістю аналізу..., він чекає, щоб притаманне йому мовчання було, нарешті, припинено» [3]. Первісною негативністю творіння є його вихід з недостатності. Ця негативність творіння змушує суб'єкта творчості до повторів – той випадок, коли автор знов і знов повертається до однієї теми, нескінченно шліфує свій текст, не може

зупинитися в добиранні слова.

Поштовх писати для суб'єкта творчості такий же невідворотний та неспокійний, як пошук слів. Добирання слів, своєрідна авторська хвороба, заводить автора на межі значень, мови, та зводить з дистанції творчості на дистанцію безумства – у суцільне бурмотіння, белькотіння, шум. Добирання слова у своїй логічній завершеності (в абсурді) доводить до втрати слів та неможливості функціонально ними користуватися в межах розуміння. Зберігання можливості бути зрозумілим та водночас випробування мови на міцність – постійне балансування суб'єкта творчості.

Суб'єкт творчості, який постійно виснажується, витончується, втрачається, наражає на ті ж процеси і мову. Проте випробування мови – не обов'язково її руйнація, це може бути інтонування, затинання – водночас і не руйнація себе. Проте, навіть зважаючи на те, що ми описали крайню ситуацію, до якої, щоправда, творіння прямує, варто визнати, що процес творчості постає як ризикований шлях на межі мовності, адже саме відчуття такої непевності дозволяє сказати: «Натхнення плавно або поривчасто виштовхує нас за межі світу» [4, с. 188].

Література:

1. Барт Р. Писать – непереходный глагол? // Система моды. Статьи по семиотике культуры / Р. Барт ; пер. с фр. — М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2004. — С. 463—473.
2. Бланшо М. Восходящее слово или достойны ли мы сегодня поэзии? // От Кафки к Кафке / М. Бланшо ; пер с фр. — М. : Логос, 1998.
3. Бланшо М. Литература и право на смерть // От Кафки к Кафке М. Бланшо ; пер с фр. — М. : Логос, 1998.
4. Бланшо М. Пространство литературы / М. Бланшо ; пер. с фр. — М. : Логос, 2002. — 288 с.
5. Бибихин В. Слово и событие / В. Бибихин. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 280 с.
6. Гадамер Г.-Г. Межі мови (1985) / Ганс-Георг Гадамер // Герменевтика і поетика. Вибрані твори / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. — К. : Юніверс, 2001. — 288 с.
7. Делез Ж. Критика и клиника / Ж. Делез ; пер. с фр. — СПб. : МасМпа, 2002. — 240 с.
8. Кайуа Роже. Головокружение / Роже Кайуа // Игры и люди. Статьи и эссе. Жизнь среди восстановленных развалин (из книги «Сопричастность сильных») // Дружба народов. — 2005. — № 4.